

Óry Csaba

A magyar óvodaügy történetéhez

Amikor a kiseddóvás magyarországi előképét kutatják a magyar óvodatörténészek, szinte valamennyien angol példákra hivatkoznak. P. Szathmáry Károly *A magyar kiseddóvás rövid története* című könyvében a következőképpen ír: „Brunszvik Teréz, ami a kiseddóvás eszméjét illeti, az első és leírhatatlan benyomást Angliában a Spitalfields-i óvoda vezetőjétől a nagyhírű kiseddóvó Wilderspin Sámuelről nyerte. A németeknél magasabb elméleteket, de az angoloknál mélyrehatóbb gyakorlati irányt látott.”

Az első kiseddóvót Magyarországon Brunszvik Teréz alapította 1828-ban. Ez nem volt könnyű feladat. Szükség volt Brunszvik Teréz ismeretségeire és összeköttetéseire a nádor környezetében, valamint az 1825—1827-es reformországgyűlésre is, melyen a nevelés ügye is szóba jött.

Angliában az óvodák létrejötte és széles körű elterjedése a nagy manufaktúrák kialakulásával, a modern gyáripár kifejlődésével, a belterjesebb gazdálkodás meghonosodásával, a gyáripár nagy termelészervezeteinek a népességet nagyvárosokba tömörítő folyamataival függött össze. Így ezekre az intézményekre megvolt az igény: megalakításuk hiányt pótolta. A körülmények, a feltételek — elsősorban a női foglalkoztatás arányának a növekedése, a felügyelet nélkül maradt gyerekek stb. — feszültségekhez vezettek, és ezek feloldásaként nemcsak hamar meghonosodott, hanem hihetetlenül gyorsan el is terjedt az óvoda intézménye. Ezek az első „óvodák” csak afféle megőrző helyek lehettek, és néhány kivételtől eltekintve sokkal inkább tekinthetők „gyerekdologházaknak”, mintsem a későbbi értelemben vett óvodáknak. Az igény tehát nem feltétlenül a „kedvezményezett” szükségleteit tükrözte, hanem sokkal inkább azokét, akik az intézményt megteremtésük újabb eszközeiként tekintették.

Persze mire az óvoda eljut Magyarországra, addigra már itt-ott kialakulhatott valamiféle kezdetleges óvodapedagógia — Spitalfieldsben bizonyára igen —, de talán nem véletlen, hogy Brunszvik Teréz első angyalkertjébe Németországból hozott tanítót, s az angol példa gyakorlati irányából annak gyors ütemű szaporodását tekintette követendőnek.

A példa ihletet adhatott a társadalmi haladás legszerteágazóbb területein munkálkodásba kezdő első magyar reformnemzedék tagjainak, és való igaz, hogy sokan közülük társadalommodernizáló törekvéseik egyik elemének tekintették a kiseddóvót is. Festetich Leó, Szentkirályi Móric, Lónyai, Beöthy, Berzeviczy, Deák, Kossuth, Eötvös mindenesetre igen, de például Széchenyi már nem.

A hasonlóság az angliai és a magyar óvoda megszületése tekintetében csak szűk körben érvényes, és inkább csak látszólagos. Angliában létező feszültségekből organikusan kifejlődő megoldásként jön létre az óvoda. Magyarországon egy szűk értelmiségi réteg nemzetépítő lelkes buzgalmában megálmodta a majdani szükségletet, és rögtön hozzákezdett a szükségletkielégítés módjának kialakításához.

Magyarországon — egy európai mértékkel mérve rendkívül elmaradott országban — néhány vezető személyiség felülről kíván elterjeszteni egy, a jövőre nézve üdvös és majdan igényelt intézményt. Érvelésük rendkívül logikus, racionális, és megfellebbezhetetlen tényeken alapul. Rendkívül magas csecsemő- és kisgyermek-halandóság, elképesztő kulturálatlanság, rossz táplálkozás, higiéniai és egészségügyi elmaradottság, gyermekkártetések stb. Mind szomorú és valós tények. (A nemzetegységesítő törekvésekbe is beleillik az óvoda eszméje.)

Ugyanezekre az érvekre hivatkoznak az angol óvodák pedagógusai is. Mégsem vethető össze a két helyzet, hiszen nálunk a reformkorban ezekről a tényekről jószerivel csak ezek a lelkes férfiak tudnak, ezek a tények őket zavarják elsősorban. Ez a különbség meghatározó jelentőségű, hiszen elérhetni ugyan kitartó munkával Európában másodikként a kiseddóvás ügyének törvényes szabályozását, még így is sokkal szerényebb eredményekről számolhatnak be majdan az ügy lelkes korifeusai, mint angol kortársaik.

A múlt századi óvodáról empirikus ismeretek még közvetett módon sem nagyon állnak rendelkezésünkre. Amit az óvodai intézmény első hatvan évének fejlődéséről tudunk, azt elsősorban az intézmény támogatóinak, terjesztőinek beszámolóiból ismerjük, így ezek feltehetően jobban tükrözik az óvoda körül kialakult ideologikus tartalmakat, szándékokat és törekvéseket, mint magát az intézményt, mely ráadásul nem is volt egységes. Ismerünk néhány adatot és ismerjük az óvó szakemberek és a létező társadalmi nyilvánosság, azaz a társadalom felső régióiban található közéletiség megnyilvánulásait.

Meg kell tehát különböztetnünk az óvoda intézményt mint tény, és az intézményről kialakult többé-kevésbé szubjektív, ideologikus tartalmakat mint másfajta tényeket. Ez utóbbiak hatása kétségtelen, sőt nyugodtan mondhatjuk, hogy jószerivel a társadalmi jelenségeknek ez a szűk köre az, amelynek egyáltalán van eseményeket alakító szerepe a XIX. század harmadik harmadáig. Az óvodával szembeni bármiféle igény, sőt egymásnak ellentmondó igények csak ebben a szűk körben realizáltak.

A magyar történelemben gyakran akadt olyan periódus, melyben — az egyszerűség kedvéért fogalmazzunk így — az itteni társadalmat irányító vezető réteg egy műveltebb, tájékozottabb rétege a társadalmi haladás élvonalában kialakult mintákat kísérelte meg adaptálni. Ez az adaptáció alapvetően szervezési, igazgatási tevékenységek útján, felülről irányítva ment végbe, s szinte sohasem volt képes egy zárt rétegnél mélyebbre hatolni, vagy ha mégis, aránytalanul hosszú ideig

tartott, s formájában eltorzulva ment végbe a honosított lelemény beágyazódása. A reformkor haladottabb mintákat követő, nemzetetteremtő, egységesítő törekvései ebben az értelemben is tradicionális alapokra épültek. A mintakövetés és a magyar realitások — ugyancsak mintakövetések által is befolyásolt — kialakult rendjéhez való alkalmazkodás folyamatai azok, amelyek e felülről kezdeményezett változások sajátos hatásait eredményezik. A mi esetünkben ez annyit tesz, hogy a hangsúly a sikeres adaptáláson és nem az organikus fejlődésen van.

E nagyon vázlatos és sematikus modellt azért tartottuk fontosnak leírni, hogy érthetővé váljék, miért is felülről szervezett és irányított adaptációs folyamatok nehézségei, diszfunkciói azok, amelyek számunkra a magyarországi kisdedóvás létrejöttét és kezdeti fejlődését értelmezzük. A mintát — sőt mintákat — hazai viszonyokra alkalmazni akaró, hazai viszonyokhoz idomítani szándékozó „óvóterjesztők” kevesebbet tudtak ugyanis a befogadó közegről, mint az általuk honosítani kívánt mintáról.¹

Brunszvik Teréznek természetesen fogalma sem volt arról, hogy „népe” számára a kisdedóvo ajánlása inkább a felsőbbség szokásos paternalista megnyilvánulásai egyikének tűnhetett, semmint feszítő gondjai orvoslására szolgáló konstruktív ideának. Épp ily kevéssé véletlen, hogy 60 évvel később mind a községeket, mind a gyermekeiket megfelelően ellátni nem tudó szülőket kötelezni kell az óvoda felállítására, illetve igénybevételére. Mint ahogy az sem véletlen, hogy még e részleges óvodaállítási és óvodába járási kötelezettség sem hidalta át az óvodákat szaporítani akarók vágyai és a realitások közötti szakadékot.

Az eddigiekben azt állítottuk, hogy a kisdedóvás intézményére nem volt manifeszt igény, így elsősorban az alapul vett minták orientálták az „óvóterjesztőket”, nem pedig a létrejött óvodák által kiváltott társadalmi hatások. Ennek értelmében az 1828-tól 1891-ig terjedő időszak óvodatörténetét három szakaszra oszthatjuk:

Az első a megismertető, terjesztő, propagandisztikus szakasz. A *terjesztés* intézményesülésének korszaka.

A második a helykeresés, az intézmény meghatározására, megfogalmazására irányuló időszak, az *óvoda* intézményesülésének szakasza. A harmadik a legitimáció szakasza, amelyben az óvoda államilag intézményesítve elismerést nyer.²

Az első szakasz eseményei könnyen összefoglalhatók. Brunszvik Teréz 1828-ban Budán megalapítja első angyalkertjét, majd további négyet, majd az általa létrehozott és a nádor által 1834-ben betiltott *Budapesti Kisdedóvókat Terjesztő Egylet* helyett országos egyesület megszervezésébe kezd.

1836-ban gróf Festetich Leó ideiglenes elnöksége alatt megalakult a *Kisdedóvókat Magyarországon Terjesztő Egylet*.³

Már az alakuló ülésen elhatároztatott, hogy „első és főszükséglet kisdedóvókat képző intézet felállítása”.

Az egyesület még két igen fontos elhatározását kell említenünk. Elhatározták, hogy az ország közvéleményéhez kell fordulniuk, ha felkarolt ügyüket sikerre akarják vinni. Ezért az egyesület tagjai körle velekkel felkeresik a megyék, városok tekintélynek örvendő és köz

ügyek iránt érdeklődő személyiségeit, és úgynevezett vidéki képviselőknek megnyerik őket.

Másodszor — pályázatot hirdetnek az óvóképző igazgatói posztjának elnyerésére. Még 1837-ben rátalálnak a megfelelő emberre, Vargha István pedagógus, közíró és akadémiai levelező tag személyében. Vargha 1844-ben meg is jelentette a *Terv a kisdedóvó-intézetek terjesztése iránt a két magyar hazában* című könyvét, mely a kisdedóvás szervezésének részletesen átgondolt gyakorlati tervezete, s P. Szathmáry jellemzése, valamint a korabeli méltatók szerint is, sajátos magyar jellegű óvodai nevelési alapvetés.

Az óvoda oktatási és megóvó, megőrző funkciója alapdilemma, már az intézmény kezdeti meghatározási kísérleteinél is. Az 1836-ban az óvóképezdei igazgató állására kiírt, és később Vargha által elnyert pályázat első kérdése is így hangzott: „Fejtse meg az ajánlkozó: nevelő, vagy oktató intézetek-e a kisdedóvó intézetek?”

A Brunsvik Teréz által tanulmányozott holland és angol óvodák részben szociális indikációra jöttek létre, de ők elsősorban azok pedagógiai funkciója vonzotta. (Akkor még nem volt kötelező a népiskola Magyarországon.) A Brunsvik által itthon meghonosított intézményt Festetichék elsősorban mint megóvó szociális intézményt karolták fel, természetesen annak nevelői célzataival együtt. De már az alapító beszédben utal Festetich a 2—6 éves gyermek életkorának megfelelő szükségleteire (játékos foglalkozások, szeretet stb.).

Az óvodaiügy támogatójával megnyert személyiségek közül ki szociális, ki pedagógiai érdeklődése okán csatlakozott a mozgalomhoz. Vargha tervezetében e két közelítést próbálja összhangba hozni, elismerni mindkettő fontosságát. Az eredmény a „magyar jelleg”, amelyről meg kell állapítanunk, hogy mint elmélet igen korszerű. Az adaptációs kényszer, a magyar viszonyokhoz való alkalmazkodás igénye meglepő eredményre vezetett. Vargha ugyanis önálló óvodai intézményrendszert képzelt el, önálló pedagógiával, igazgatással és finanszírozással. Az első és még sokáig egyetlen pillanat ez az óvoda történetében, amikor a magyarországi 3—6 éves gyermekek korához és társadalmi körülményeihez mért és ezekhez idomuló intézményekre gondol valaki.

Vargha elgondolása — nyugodtan mondhatjuk — megelőzi korát. De mivel megelőzi korát, és mivel az óvoda társadalmi úton való elterjesztésének is megvannak a határai, a tervezet alapján megvalósíthatatlan. Az adakozás még oly leleményesen szervezett új formái sem biztosíthatták az óvodák fenntartásának anyagi hátterét. Ezért is logikus, hogy az egyesület nagyon hamar eljut a felismerésig: az óvodák terjesztését össze kell kötni az állami elismertetés és anyagi részvállalás igényével.

Így már 1847-ben az első tanítógyűlés alkalmával kisdedóvási albizottság működik, hogy egy elkészítendő javaslat megszerkesztésén dolgozzék. A nagygyűlés fel is szólítja a kultuszminisztert, Eötvöst, kisdedóvási törvényjavaslat előterjesztésére. De a szabadságharc felgyorsult eseményei idején az egész elfelejtődik.

(Az Eötvös-féle elgondolás 1868-ban, de a későbbiekben is alapvetően a népiskolához köti az óvodát, és ebben feltehetően nem csupán pedagógiai szemlélete, hanem egyszerűen kemény anyagi szempontok is szerepet játszhattak. Vargha önálló óvodapedagógiai és intézményi

rendszerért küzd. Eötvös realistább. A népiskola „előudvarában” megvalósíthatónak tartja az óvodát, egyébként nem.)

Vargha tervével és az 1847-es tanítógyűlés kisdédóvási albizottságával tulajdonképpen már átjutottunk a második szakaszba, melynek fő törekvése az óvoda létezését veszélyeztető definiálatlanság megszüntetése, azaz az óvoda mibenlétének meghatározása.

A változást egy nagy történelmi esemény — a kiegyezés, és egy egészen kivételes, az óvoda ügyének elkötelezett személyiség — P. Szathmáry Károly színrelépése hozza meg. Nem feladatunk a kiegyezés és a kiegyezést követő korszak elemzése, de utalnunk kell e periódus néhány jellegzetességére. A korszak a megelőzőekhez képest rendkívül felgyorsult ütemű, bár korántsem arányos gazdasági fejlődést, mérsékeltbb és korlátozott polgárosulást és egy alapvetően féldoldalas, liberális elemeket ugyan beemelő, de abszolutisztikus elemeket konzerváló, rendies kiváltságokat megőrző politikai rendszert hoz létre. Mindez történik egy soknemzetiségű országban, ahol a nemzet vezetésére igényt tartó magyarság alig felét képezi az ország területén élő etnikumoknak. Az ipari fejlődés nem olyan nagymértékű, s nem is olyan kiterjedt, hogy felszívna az ország túlnyomó többségét kitevő agrárnépesség proletarizálódó tömegeit. A korszak új fejleménye, hogy a modernizáció mellett felszínre jutnak, politikailag is érzékelhetővé válnak, szociális és nemzetgazdasági kérdésként is megfogalmazódnak a több évszázados elmaradottság olyan jellegzetességei, mint az ország túlnyomó részének hihetetlen szegénysége, az egészségügy és a kultúra hihetetlenül alacsony színvonala, a magas csecsemő- és kisgyermekhalandóság, a romló demográfiai jellemzők. Ezek a tényezők a modernizáció akadályaként, a gazdasági fejlődés visszahúzó erőiként és a politikai stabilitás veszélyeztetőiként jelennek meg a nemzeti függetlenséget, önálló államiságot hosszú időre biztosítani akaró társadalomban.

A korszak a társadalom egy humanista elkötelezettségű kisebbségének szociális törekvései és általuk meghonosított óvoda belvilágában viharos ellentéteket kiváltó, szűkebb értelemben vett *pedagógiai* funkciók mellé egy újabb, *ideológiai* természetű funkciót társít: a magyar nyelv terjesztésének igényét. Egyben, konkrétabb elvárások formájában, a hatalom, a politikailag hangadók érdekei és értékei oldaláról fogalmazza újra az említett pedagógiai funkciókat. Paradox módon ez ad nagyobb nyomatékot az óvoda szociális funkciójának, amivel együtt jár a szociális kérdések kezelésének a rendszerre jellemző nem éppen demokratikus megközelítése: a kötelezés, kényszerítés, büntetés praxisa.

P. Szathmáry az, aki ebben a helyzetben a terjeszkedés lehetőségét megérzi, a viaskodó, megosztott egyesületeket kibékíti, majd az Eötvös halálával pártfogó nélkül maradt törekvést a törvény „oltalmának elnyeréséért” felvállalja, s 1874-ben létrehozza az *Országos Kisdédóvó Egyesületet*. 1875-ben törvénytervezetet terjeszt elő, közben az egyesület intenzív propagandatevékenységbe kezd. Ennek következtében az óvodák ismét szaporodni kezdenek. P. Szathmáry a terjesztésre hivatalos felhatalmazást nyer.⁴ Eredményes tevékenysége következtében 1891-re az országban már 881 óvoda működik.

De ne feledjük el a kiegyezést követően újra feltenni a kérdést: vajon az eddigihez képest hihetetlenül gyors gyarapodás⁵ az óvoda iránt feltámadt széles körű érdeklődést bizonyítja-e vagy valami mást?

A Trefort Ágost által jóváhagyott és támogatott elképzeléshez híven (mely szerint elsősorban a községeket kell — esetleg államsegélyek nyújtásával — óvodák felállítására ösztönözni), a P. Szathmáry szervezőmunkája nyomán létrejött óvodák fenntartói elsősorban a községek voltak. Ez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy az 1880-as években (miközben alábbhagytak az elméleti viták és előtérbe kerültek a terjesztés mennyiségi szempontjai) kialakult az óvodának két új típusa:⁶ az ún. „állandó menedékház” és a „nyári menedékház”.⁷

Az állandó és nyári menedékházak elsősorban szociális funkciót megvalósító intézmények. Foglalkozásaikkal szemben a követelmény jórészt csak nyelvtanítás és az alapvető egészségügyi kultúrára, rendre szoktatás. Megkülönbözteti őket a rendes kiseddóvótól az a körülmény is, hogy reggeltől-estig nyitva tartanak, a magukkal vitt élelmet a menedékházban fogyasztják el a gyermekek. (A legrászorultabbak még némi táplálékot is kaphattak minimális térítés vagy természetbeni szolgáltatás, pl. napszám ellenében.)

Az óvodatörvény megszületését követő mintegy húsz évben az óvodák száma kb. megháromszorozódott ugyan, de ezen belül 1900-ig az állandó és nyári menedékházak növekedési üteme majdnem kétszer akkora volt, mint a rendes kiseddóvóké, és csak 1900 és 1910 között fordul meg a tendencia. Ezt követően a rendes kiseddóvók növekedési üteme felgyorsul, az állandó és nyári menedékházak száma pedig abszolút számban is jelentős csökkenésnek indul. (Ez egyrészt annak tudható be, hogy az óvodai intézményrendszer belülről átstrukturálódik, azaz a kiseddóvók 1900 és 1910 közötti növekménye mögött az állandó és nyári menedékházak egy részének kiseddóvó intézetté való átalakítása áll, másrészt érdektelenség és anyagi természetű nehézségek miatt az állandó és nyári menedékházak egy része megszűnik.)

Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a jelentős gyarapodás ellenére az óvodás korú népességnek — saját számításaink szerint — 1900-ra csupán 17%-a, 1910-re alig 18%-a veszi igénybe az óvodát.⁸

Dr. Morlin Emil miniszteri tanácsos, óvodai főfelügyelő könyvében büszkén említi, hogy a törvényt követő időben az óvodák gyors ütemű gyarapodásának és a beóvodázási arány rohamos javulásának lehetünk tanúi.⁹

A táblázatból¹⁰ láthatjuk, hogy pl. 1893-ban az óvodás korúak 34%-a esett az 1891-es tv. óvodába járási kötelezettséget kimondó klauzulájának hatálya alá, ugyanakkor az óvodás korúaknak csak 12,5%-a járt ténylegesen óvodába. Ez annyit jelent, hogy ha az óvodákba kizárólag csak az erre kötelezettek jártak volna, a kötelezetteknek még akkor is csak 42%-át találtuk volna az óvodákban. Mivel az 1893—1900 közötti időszakban sem az óvodás korúak, sem a közülük ún. családi gondozásban részesültek, illetve óvodába járásra kötelezettek száma lényegében nem módosult, feltételezhetjük, hogy a ténylegesen óvodába járók 71%-os növekedése gyakorlatilag az óvodába kényszerítettek megduplázódását jelenti. Vegyük még ehhez hozzá, hogy a törvény megjelenését követő évtizedben míg az állandó menedékházaknál a növekedés majdnem négyszeres (393%), a nyári menedékházaknál majdnem hatszoros (564%), a rendes kiseddóvók esetében ez a növekedés alig több

Tanév	Óvodák száma	Óvodás korúak	Az óvodás korúak közül			Az óvodára kötelezettek és a ténylegesen óvodába járók aránya	Az óvodára kötelezett óvodába járók növekedési üteme %	
			Családi gondozásban résztvevők	Családi gondozásban nem résztvevők, óvodába járásra kötelezettek %	óvodába járt %			
1893/94	1771	1 071 757	752 384	319 373	34,2	134 831	12,4	100,0
1894/95	1972	1 047 036	753 494	293 542	30,7	154 622	14,8	118,4
1895/96	2115	1 030 993	791 867	239 126	24,6	170 426	16,5	132,0
1896/97	2305	1 036 415	782 090	254 325	25,3	189 034	18,2	145,6
1897/98	2427	1 038 818	242 232	296 586	30,8	202 861	19,5	156,0
1898/99	2491	1 027 299	774 603	252 691	25,9	213 877	20,8	166,4
1899/1900	2570	1 047 656	776 226	271 430	28,4	224 523	21,4	171,2
1900/1901	2663	1 087 639	780 026	305 739	33,2	232 158	21,3	170,4

mint a duplája (216^{0/0}). Tehát az 1891 után létrejött óvodák nagy része valóban csupán egyszerű megőrzőhely, állandó és nyári menedékház volt, és szinte kizárólag azok számára létesültek, akiket a törvény kötelezett ezek látogatására. Valószínűnek tűnik tehát, hogy az óvodába bekényszerített gyerekek a lakosság legszegényebb rétegeiből kerültek ki, és a legszegényesebb körülmények között voltak kénytelenek elviselni az állam „gondoskodását”. A körülmények érzékeltetésére érdemes idézni egy 1910-ből származó beszámoló néhány részletét.

„Óvodákba bejár 245 000 gyermek, 970 000 pedig nem jár. Még szerencsének lehet nevezni ezt a rossz állapotot, hogy annyi kiseded nem részesül kellő felügyeletben és nem jár óvodába, ha elgondoljuk, hogy ehhez a tömérdek sok gyermekhez aránylag mily kevés a befogadásra való intézetünk. S ezek is nagyjából túlszűfölvá vannak.

(. . .) Összesen 3873 személy gondozására és felügyeletére van bízva 245 000 gyermek. Egy-egy személyre átlag 63 gyermek jut. Hogy azonban a gyakorlatban nem úgy van, azt mi óvónők tudjuk a legjobban. Különben a statisztika további bizonyítása szerint az óvodákban átlag 60, a menedékházakban 80, a nyári telepeken 100 kis növendék esik egy-egy alkalmazottra. Az óvodáknál diplomás tanerőkben nincs hiány (. . .) Annál rosszabb a helyzet a menedékházakban . . .⁴¹

Egy 1918-as cikkből megtudhatjuk, hogy vidéken a legtöbb község nem látja el megfelelően tüzelfővel az óvodákat. A törvény egy teremre maximum 80 gyerekben és gyerekenként minimum 0,8 m²-ben határozta meg azt a normát, melyet az óvodák létesítésénél be kellett volna tartani. A gyakorlatban — ezt számos beszámolóból tudjuk — a falusi óvodák esetében többnyire döngölt földpadlós helyiségekben összezsúfolt gyerektömeget, ihatatlan vizet, túlterhelt személyzetet stb. találhatunk. A cikkekből idézett számadatok és állapotleírások átlagokat közölnek. Voltak tehát az ismertetett körülményeknél jobbák és természetesen rosszabbak is. Folytathatnánk a sort az óvónők és dajkák bérezését sérelmező panaszáraddal, vagy a szűk marokkal osztott államsegélyek felemlegetésével, de nem tesszük, mivel úgy véljük, ennyivel is sikerült érzékeltetnünk a hajdani terjesztők által anyyira óhajtott törvényi oltalom „jótékony hatásait”.

Visszatérve még egyszer a törvényre, megállapíthatjuk, hogy kettős értelemben is megelőzte korát. Megelőzte, mert egy még kiforratlan intézmény túl korai szabályozásával részben lendületet adott további fejlődésének, de ugyanakkor megmeregítette és hosszú időre konserválta kialakulatlanságát. Megelőzte abban az értelemben is, hogy némi erőszakot tett a liberális kor eszményein, hisz az állam ilyen határozott beavatkozása polgárainak belügyeibe a kor liberális állameszménye számára ekkor még szinte elképzelhetetlen. Persze, mint utaltunk rá, ebben a kiegyezés utáni államban keveredtek a liberális és abszolutisztikus elemek, ami esetünkben annyit jelent, hogy az állam megkülönböztette a társadalomnak azt a részét, amelyik felé liberális arcát mutatta, attól a részétől, amelyet abszolutisztikus eszközökkel kormányzott. Amikor tehát az állam az óvodatörvényt, mint gondoskodásának jelét propagálja, meglehetősen kételkedésről tesz tanúbizonyságot. Magából a törvényjavaslat indoklásából is kiderül, hogy látszólagos liberalizmusa mögött sokkal több a demagógia és az öngazolásra irányuló, mint az oly büszkén hirdetett gondoskodó szándék. Jól pél-

dázza ezt az óvodába járatási kötelezettség kimondásának miniszteri indoklása.

„A törvény érintetlenül hagyja a szülő vagy gyám jogát, hogy gyermekét bárhol, de állandó gondozásban részesítse, és nem köti kisdedóváshoz vagy menedékházhoz. Csak akik a gondozást elhanyagolják, vagy arra képtelenek, csak azokra terjed ki a törvény kényszere, amiért alapos kifogást nem tehetni, hacsak nem akarjuk kényszeríteni, hogy az állam a kisdedeknek gondozatlan állapotban tartását s emiatt tömeges pusztulását nézni és túrni tessenék.”¹²

Ez lenne tehát a törvény megalkotásának másik kiemelkedő motívuma. Azaz a korabeli egészségügyi és szociális állapotok megjavítása érdekében kényszerül az állam közbelépésre. Mint a törvény kommentárjának most következő idézetéből is látható, az állami és főleg a községi háztartásra háruló nem csekély pénzügyi teher igazolásához a magyar nyelv kiterjesztésének igényénél komolyabb érvekre is szükség volt.

„A nagy gyermekhalandóság súlyosan nehezedik hazánk népesedési viszonyaira. A gyermekkor halálozási arányszámai nálunk sokkal nagyobbak, mint az európai államokban, és kétségtelen, hogy a kedvezőtlen arányt hazánkra nézve a gyermekek kellő felügyeletének hiánya s az orvosi segély igénybevételének elmulasztása is okozza. Ezért mindenesetre javulni fog az arány a kisdedóvás általánosításával, mely nemcsak módot fog adni, de kötelezi is a munkára menő szülőt, hogy gyermekét védett helyen gondozásba adja, de az állandó orvosi felügyeletet is biztosítja gyereke számára.”¹³

Ez a számos összefüggésben és gyakran hangoztatott érv többnyire összekapcsolódott a magukra hagyott gyermekek károkozására való hivatkozással.¹⁴ Mindkét közelítésről elmondhatjuk, hogy bár tényeken alapulnak, semmiképpen sem indokolják a hivatkozott jelenségek közvetlen kárvallottjainak kényszerítését. Pontosabban: nyilvánvaló, hogy a korabeli törvényhozók sem gondolták komolyan, hogy a törvény által a kisdedóvók feladatául megjelölt „rendre és tisztaságra biztosító rétegek privilégiumait korlátozta volna.

szoktatás” útján számolhatók fel az egészségügyi és szociális elmaradottság valóban szomorú következményei. Nem is ez volt a cél, hiszen az intézményrendszer semmi olyat nem tehetett, ami a fennállását

Jegyzetek

1. E megállapítás is csak megszorításokkal igaz. Eötvös Józsefről bajos lenne azt állítani, hogy nem ismerte korának magyar valóságát, és a Festetics alapító beszédében felvázolt állapotrajz is látszólag cáfolja véleményünket. Nem arról van szó, hogy nem ismerték a magyar realitásokat, hanem csak arról, hogy kevésbé ismerték működésének belső törvényszerűségeit.

2. Természetesen sajátos legitimáció ez, hisz nem a gyakorlat, a szükséglet és szükségletkielégítés egyensúlya legitimálja az óvodát, hanem a politikai hatalom. E megállapításunk persze azzal a megszorítással érvényes, hogy ez a legitimáció csak annyiban sajátos, amennyiben a mintául szolgáló intézmények társadalmi beágyazottságához viszonyítjuk.

3. A szöveg szépsége okán érdemes az alapító beszéd egy részletét idézzünk: „A nevelést közönségesen 7-ik esztendőben kezdjük, addig isten őrzi a kisdedet. Elveszett nevelésére nézve azon neveléses idő, melynek első benyomásai a kisded lelkebe fejlődésére nézve örökre kitörölhetetlenk maradnak... Vessünk egy pillantást a dologra és nézzük a jelenkornak e részbeni szomorú rajzolatját. Születik a gyermek és valamint teherben járt vele az anya úgy terhőkre marad a szülőknek, akik midőn kenyerök után járnak a szegény ártatlan társukat mindenben akadályozó súlynak nézvé, az istennek azon malasztját, hogy gyermekkel megáldja őket, mint egek átkát, szerencse futását s mint balsorsot tekintik. Kímülük szívükből a szülői szeretet... vetik a gyermeket s ha a jóisten nem őrzi, kivész a világból. Mihelyst az eső anyai segédelmet felülmúlta, magára hagyják szülői, az örkutyaival barátokozik, házibarnokkal társalkodik s csak este későn látja nemzőit, midőn azok fá-

raktan hazatérnek és az álom aggodalmát felkeresik. Így múlnak el használatlanul az ifjúság éveit. A magyar gazda, ki nemcsak juhait, szarvasmarháját, sertéseit, de még magányos állatait is közösen szokta őriztetni, a legtrikábban jut arra a gondolatra, hogy gyermekével is ugyanezt tehetné. Amidőn hetedik esztendejét eléri a gyermek, elküldik szülői iskolába. Hazánk legnagyobb részében ott milyen tanító fogadja? Egy férfi, ki szolgának gyenge, mesterségre otromba, munkában rest, kinek testi, lelki tehetségeit a legsúlyosabb álom fogja körül és aki korántsem szeretettel és nemes lelkű vonzódással munkálkodik a szent ügyben, hanem undorral és unalommal, haraggal és mintegy isten átkozta komoran űzi kényerét a gyermekfenyítés kontár mesterségét. Ily tanító fogadja szegény kisedet, kinek tápláléka csak irgalmasság lehet és aki a szelíd velebánást ezer áldással viszonzná... Meggyőződven tehát erről, hogy a kised gyenge korát a múlandóságnak örök örvényébe önteni nemcsak egyes polgárának, hanem az egész magyar hazának megteríthetetlen kára, mi ma társaságba kelünk, hogy a jótól és igaztól lelkesítve hazánk egyik legsúlyosabb gondját orvosoljuk, ezen időt boldogtalan polgártársaink óvására és kiképezetésére fordítandók."

4. 1881-től e megbízatását már miniszteri biztosként látja el.

5. 1867 és 1892 között az óvodák száma mintegy kilencszeresére nő (99-ről 881-re), 1892 és 1910 között a fellendülés ugyancsak imponálóan dinamikus: 881-ről 2762-re emelkedik az óvodák száma.

6. Az ok egész egyszerűen az, hogy a községek jelentős része még államszegéllyel sem képes kiseddóvó felállítására illetőleg fenntartására.

7. Az állandó menedékház elsősorban abban különbözik a rendes kiseddóvótól, hogy vezetője képzetlen, felszerelése minimális, és foglalkozásai kevésbé szabályozottak, mint az előzőéi. A nyári menedékház viszont valójában nem is óvoda, hanem pusztán a mezőgazdasági kampánymunkák (rendszerint a nyári szünet) idején létesített, iskolaépületben kialakított megőrző hely.

8. Saját számítások népszámlálások adatai alapján.

9. Dr. Morlin Emil: A magyar kiseddóvás múltja és jelene. Bp. 1893.

10. A statisztikai évkönyvek a VKM által elrendelt összeírás alapján közölnek adatokat. Mivel az összeírások alkalmával különböző technikai nehézségek miatt az óvodáskorúak kb. 10–15%-a kimaradt, az idézett számok valamivel magasabbak a mieknél, de ez a felismerhető tendenciákon nem változtat. A táblázat statisztikai évkönyvek adatai alapján készült.

11. Hüll Cili: Statisztikai kimutatás a kiseddónevelés legutóbbi állapotáról. Kiseddónevelés 1910. 44. old.

12. 1891. XV. tc.

13. 1891. XV. tc.

14. Ime egy tipikus példa a törvényjavaslat indoklásában: „Tudva van, mily károkat okoznak a felvigyázat nélkül magukra hagyott gyermekek. Hivatalos adatok szerint 1887-ben 210 tüzesetet idéztek elő gyermekek. Elégett 729 ház, 631 gazdasági épület, bennégett 15 ember, odavesztett 1013 háziállat és az elégett összes érték 459 954 frt-ot tett. De ez még távolról sem fejezi ki az összes kárt, melynek azon évben gyermekek voltak okozói, mert a tüzesetek legnagyobb részének (65%) oka ki nem derült s egész bizonyosan vehető, hogy gyermekekre ezekből is jelentékeny hányad esik. A gyermekek által okozott tüzvesztek legnagyobb száma áprilistól októberig terjedő időszakra vagyis az évnél azon szakára esik, amikor a föld népet a mezei külső munka leginkább igénybe veszi s a gyermekek legtöbb esetben minden felügyelet nélkül magukra maradnak. Az ország lakosságának túlnyomó nagy száma földművelésből élén könnyen megérthető, hogy ez életmódból származó jelzett veszélyek nálunk fokozottan állnak elő, s így a kiseddóvásnak országos szabályozására nálunk ebből az álláspontból is nagyobb a szükség, mint a sűrűbb lakosságú iparúzó államokban.” 1891. XV. tc. Ráth Mór.